

Віктор СУХОНОС,
доктор юридичних наук, професор, декан юридичного
факультету ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, державний радник юстиції третього класу.

Олександр ЗВІРКО,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, старший радник юстиції

МИСТЕЦТВО ОБВИНУВАЛЬНОЇ ПРОМОВИ ПРОКУРОРА

Ключові слова: *обвинувальна промова прокурора, підтримання державного обвинувачення в суді, судові дебати.*

Сучасний період розвитку України характеризується численними змінами, що відбуваються в економічному та соціальному житті держави, а також у державному будівництві та ідеології. Значною частиною цих змін є проведення в Україні державно-правової, судової та інших реформ. Також слід відмітити, що в рамках зазначених реформ проводиться і реформування кримінальної юстиції, в тому числі і органів прокуратури України. Разом з тим, проведення задекларованих реформ не повинно привести до зниження ефективності боротьби зі злочинністю і правопорушеннями. Як свідчать статистичні дані про роботу органів прокуратури, підтримання державного обвинувачення в суді займає чільне місце в діяльності прокурора. Тому питанням покращення діяльності прокуратури щодо підтримання державного обвинувачення в суді відповідно до п. 1 ст. 121 Конституції України треба приділяти першочергову увагу.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, який значно посилив принцип змагальності, ставить перед прокуратурою невідкладне та надзвичайно складне завдання – підняти рівень і якість підтримання державного обвинувачення до європейських зразків. А це можливо лише за умови підготовки кваліфікованих та досвідчених кадрів державних обвинувачів відповідно до вимог, вироблених теорією та практикою. Проте в жодному законі, в жодному нормативно – правовому акті (навіть у чинному наказі Генеральної прокуратури України від 19 березня 2005 року № 5гн “Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення”) не має ніяких вимог щодо змісту обвинувальної промови, хоча в КПК існує норма, що містить вимоги до змісту вироку, не вказані мета і завдання обвинувальної промови, відсутні етичні та загальні вимоги до промовця і до самої промови. На нашу думку, це є серйозною прогалиною діючого законодавства, яку необхідно заповнити.

Обвинувальній промові прокурора присвячені фундаментальні праці видатних юристів минулого: П. Сергеїча (“Мистецтво промови на суді”), А. Тимофєєва (“Судове красномовство в Росії”), А.Ф. Коні, Ф.М. Плевако, М. М. Сперанський та ін.

Із сучасних українських вчених та практиків проблеми форми та змісту обвинувальної промови торкалися В.Д. Басай, Л.Р. Грицасенко, Г.П. Середа, О.Б. Згурський, В.С. Зеленецький, В.П. Корж, С.В. Матієк, М.І. Мичко, А.М. Медвідь, В.В. Молдаван, В.Т. Нор, В.В. Сухонос, В.С. Якимчук та інші, із російських вчених – С.С. Алексєєва, В.І. Басков, І.Ф. Демидов, В.М. Додонов, В.М. Галузо, О.М. Касянова, І.І. Мельников, І.Д. Перлов, Г.Д. Побігайло та ін.

Колективом вчених Національної Академії прокуратури України у 2010 році випущено у світ навчальний посібник “Підтримання прокурором державного обвинувачення”, де викладено психологічний аспект та надано методичні рекомендації щодо підготовки та проголошення прокурором обвинувальної промови в судових дебатах (автори відповідних розділів С.М. Малихіна, Н.В. Пономарьова) [1].

Змісту обвинувальної промови прокурора, вербальним та невербальним засобам її проголошення присвячені статті Л. Дадерко: “Культура і стиль обвинувальної промови прокурора” [2] та “Зміст і структура обвинувальної промови прокурора” [3].

Зазначені автори у своїх працях розкривають окремі питання методики та техніки підготовки прокурорів до судових дебатів, але в них бракує комплексного підходу до наукового дослідження проблеми державного обвинувачення з урахуванням правових та соціально – політичних реалій, що склалися останнім часом в Україні. Деякі з тих положень, що викладені, мають потребу в оновленні у зв'язку з прийняттям нового КПК.

Метою даної статті є вироблення наукових рекомендацій щодо змісту, структури та вимог до обвинувальної промови прокурора та його поведінки

при підтриманні ним державного обвинувачення у суді в реаліях триваючої в Україні правової реформи.

Навряд чи можна піддати сумніву твердження, що грамотна обвинувальна промова прокурора – запорука встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі, а судові дебати – кульмінація змагального процесу, завершальний етап підтримання державного обвинувачення в суді.

Мистецтво судової риторики – найвища ступінь професійної майстерності прокурора – державного обвинувача, що найбільш виразно проявляється в обвинувальній промові. Без сумніву, це справа нелегка і непроста, потребує концентрації внутрішніх сил, напруги інтелектуальних та волевих сил прокурора, спеціальної підготовки, твердих юридичних знань, володіння мовою та арсеналом засобів судової риторики, чималого практичного досвіду, загальної та професійної культури, широкої ерудиції промовця.

З наукової точки зору виступ прокурора у суді з обвинувальною промовою можна розглядати з багатьох сторін. Ця діяльність прокурора носить за своєю природою складний правовий і соціальний характер. Вона включає в себе такі основні складові як доказування (логічна, аналітична сторона), етичний та психологічний компоненти, комунікативний, правовий (юридичний аналіз) та мовний аспекти. Іншими словами – це розумова аналітична і мовна діяльність прокурора на заключному етапі судового дослідження доказів, направлена на доведення вини підсудного перед судом.

Мета обвинувальної промови – довести вини і переконати суд у винуватості підсудного, усунути будь – які сумніви у доведеності вини [4].

Завдання, що стоять перед державним обвинувачем на стадії виступу з обвинувальною промовою, на нашу думку, полягають у наступному:

1) Надати належну оцінку дослідженим у суді доказам у відповідності з вимогами ст. 94 КПК 2012 року;

2) Висловити міркування від імені державного обвинувача з приводу предмета доказування, обвинувачення, висунутого у обвинувальному акті, питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку (ст.ст. 91, 291, 368 КПК 2012 року);

3) Здійснити вплив на формування внутрішнього переконання судді (суддів) у доведеності обвинувачення;

4) Здійснити попереджувальний (виховний) вплив на самого підсудного (підсудних), присутніх у залі суду, всіх осіб, які слухають його виступ по радіо або телебаченню.

З нами можна погоджуватися або ні, проте треба розуміти, що прокурор, публічно звинувачуючи злочинців, висуюючи та обґрунтовуючи вимоги щодо їх покарання, в кожному своєму виступі на судовому процесі водночас виконує виключно важливу і відповідальну функцію – попередження злочинності, оскільки сприяє формуванню у свідомості присутніх в залі суду поваги до закону і суду, пропагує ідею верховенства права.

Предмет доказування, окреслений в ст. 64 КПК 1961 р. (ст.91 КПК 2012 року), обумовлює і межі доказування. Вихід за межі доказування логічно допустити лише у виняткових випадках, коли, наприклад, очевидна причетність до злочину інших осіб відносно яких обвинувачення не було висунуте, підсудним у суді заявлено алібі, тобто стосовно фактів, що потребують дослідження у суді та прийняття відповідного процесуального рішення.

Що стосується оцінки доказів, то прокурор, щоб якісно висловити свою позицію, на наш погляд, має право допустити незначне відхилення від предмета розгляду, щоб потім бути правильно зрозумілим слухачами, щоб після його виступу не залишалося місця для незрозумілості та неясності, щоб у свідомості суду та інших слухачів, як головне, відклалося саме те, про що говорив державний обвинувач. Цю особливість судової промови краще розуміли промовці минулого. Так, А. Ф. Коні писав: “В стремлении к тому, что кажется правым, глубочайшая мысль должна сливаться с простейшим словом ... на суде надо говорить все, что нужно и только то, что нужно, и научиться, что лучше ничего не сказать, чем сказать ничего” [5, 425].

Центральними питаннями обвинувачення безумовно є подія і винуватість конкретної особи у вчиненні конкретного злочину. Саме їм промовцю слід приділити основну увагу у своєму виступі.

На нашу думку, обов'язковими структурними елементами промови, які треба закріпити законодавчо, мають бути три її частини: вступна, мотивувальна та резолютивна.

У вступній частині:

- зазначається, яка особа та у яких злочинах обвинувачується;

- дається суспільна оцінка скоєного злочину;

- визначається “фабула кримінальної справи”, тобто дається характеристика фактичних її обставин, встановлених під час кримінального провадження і викладених у обвинувальному акті;

У мотивувальній частині:

- наводяться фактичні обставини справи, що знайшли підтвердження у суді;

- проводиться оцінка кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупності доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення у відповідності до ст.94 КПК 2012 року;

- висвітлюється питання юридичної кваліфікації злочину;

- дається характеристика особи винуватого;

- вказуються обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність;

- наводяться мотиви призначення виду та розміру покарання,

- мотивується розмір та порядок відшкодування збитків;

У резолютивній частині:

- наводяться вимоги прокурора щодо визнання винним за відповідною нормою КК, щодо покарання та відшкодування шкоди, завданої злочинцем;

- інші міркування, що можуть бути у прокурора, передбачені ст. 368 КПК 2012 року.

При цьому треба зауважити, що співвідношення зазначених елементів, їх місце в схемі обвинувальної промови можуть змінюватися в залежності від конкретних обставин кримінальної справи.

Комунікативний аспект промови (процес доведення до відома суддів, інших осіб змісту обвинувальної промови) забезпечується за рахунок вербальних та невербальних засобів, якими повинен володіти промовець. У цьому зв'язку основними вимогами до обвинувальної промови мають бути її ясність та зрозумілість.

Ще у минулому столітті П. Сергеїч (П. С. Пороховщиків) зазначав: “Нужна ясная речь; в суде

нужна необыкновенная исключительная ясность”, тому “не так говорите, чтобы мог понять, а так, чтобы не мог не понять Вас судья” [6, 17]. Тому можна погодитися з М. І. Калініним, що після промови прокурора “всі присутні у судовому залі розібралися у справі і зрозуміли законність винесеного судом рішення” [7].

Узагальнюючи думки теоретиків, досвід практиків, загальні вимоги до обвинувальної промови прокурора можна викласти таким чином : чіткість, логічність, переконливість, ясність, зрозумілість для широкого загалу, юридична та мовна грамотність, етично витриманість, політична нейтральність.

Загальні вимоги до промовця –державного обвинувача: акуратний зовнішній вигляд (формений одяг), культура поведінки, нормальна дикція, об'єктивність і неупередженість в оцінці доказів (судженнях). Бути неупередженим та об'єктивним, не зважаючи на тиск суспільної думки, потерпілих, засобів масової інформації, представників влади, політичних сил – веління совісті та часу.

Не менш важливе значення має етичний аспект обвинувальної промови. Досить сказати, що етичною основою судових дебатів виступає повага до учасників судового розгляду, їх процесуальних прав. Для забезпечення цього принципу прокурор повинен уникати необ'єктивності, перебільшення (гіпербол), образ, принижень, лайливих слів, погроз, недоречних порівнянь, пишномовності, латинізмів, не допускати граматичних та лексичних помилок, правильно вимовляти слова, досконало володіти мовою судочинства. Вважаємо, що етичні вимоги до поведінки державного обвинувача слід викласти у галузевому наказі Генерального прокурора України та продублювати у Кодексі поведінки прокурора, затвердженому всеукраїнською конференцією прокурорів.

Серйозну етичну проблему становить так – званий обвинувальний ухил у діяльності державного обвинувача. Чим керується прокурор у дебатах? Своім внутрішнім переконанням чи вказівкою свого керівника відстояти честь мундира, за будь – яку ціну добитися засудження підсудного? Останній підхід не тільки глибоко неетичний, а й завідомо незаконний, йому не повинно бути місця в діяльності прокурора.

Інколи головуючий під час судових дебатів робить зауваження стороні з приводу тривалості промови або відхилення від предмету розгляду. У ч. 4 ст. 318 КПК України 1961 року прямо зазначено, що “суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий зупиняє учасників судових дебатів лише в тих випадках, коли вони в промовах виходять за межі розглядуваної справи”. Частина 6 ст. 364 КПК 2012 року зберегла заборону суду обмежувати тривалість судових дебатів, але, якщо учасник дебатів після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, головуючий має право зупинити його виступ і надати слово іншому учаснику дебатів. Фактично таким чином головуючий може позбавити обвинувача або захисника можливості виконати свою процесуальну функцію обвинувачення чи захисту, при цьому порушується принцип змагальності. На наш погляд, це не допустимо. Виходом із такої ситуації може стати заміна учасника дебатів, який злісно порушує порядок проведення дебатів. Зрозуміло такий захід не може бути застосований до підсудного, який взяв захист своїх інтересів на себе.

Деякі особливості має психологічний аспект судової промови. Судові дебати складаються із публічних промов, звернених в першу чергу до суду, а

потім до всіх учасників і присутніх у залі суду. З одного боку, особлива процесуальна регламентованість (форма), змагальний характер дебатів, наявність певної аудиторії, тягар відповідальності за правильність своєї позиції накладають відбиток на психічний та емоційний стан державного обвинувача, з іншого боку, обвинувач в тій чи іншій мірі чинить психологічний вплив на внутрішнє переконання слухачів.

Вибір психологічних засобів переконання залежить від того, яка аудиторія зібралася у залі суду, який склад суду, якої складності справа. Присяжні, зазвичай, більш емоційно вразливі ніж професійні судді, що слід враховувати прокурору при побудові своєї промови. Але обвинувачу не слід добиватися засудження та суворої міри покарання шляхом збурення у присяжних почуття ненависті та помсти щодо підсудного.

На нашу думку, суворе дотримання всіх зазначених нами вимог забезпечить єдність змісту, культури і стилю обвинувальної промови, а значить і належний професійний рівень підтримання державного обвинувачення.

Тут буде доречним згадати багату історію риторики в Російській імперії, що дозволяє говорити про судову риторичку як мистецтво володіння переконуючим і дієвим словом [8, 136]. Характерно, що в ті часи питання правил побудови промови і навчання риторичці не могли не ставитися, що існував відповідний стиль поклоніння перед могутністю і силою слова. І стиль цей багато в чому пов'язується з проникненням на Русь християнства і його книжної культури [8, 164]. Якщо звернутися до сивої давнини, то побачимо, що першим варіантом риторички був підручник, складений митрополитом Макарієм, де підкреслювалась особлива роль слова, яке “ділам надає і прибавляє сили” [8, 175].

Звертаємо увагу на ті ментальні риси, що характеризують ставлення суспільства того часу до суду: “Суд есть изыскание кривого и неправого, конец сего рода есть правда” [8, 176]. Як бачимо, зміст такої риторички це практичні настанови, її філософська сутність в християнській догматиці і моральності, її ціль виховання людини у душі поваги до закону, спроможності комунікувати своєю промовою у світських державницьких інтересах. Сьогодні для нас, як ніколи, важливо зберегти і розвинути ці традиції.

Зазначену вище структуру обвинувальної промови необхідно закріпити в окремій статті КПК, наприклад в ст. 364-1 “Зміст обвинувальної промови”. Окремою частиною встановити заборону на висловлювання у обвинувальній промові, що принижують честь та гідність, виражають неповагу до інших осіб.

В галузевому наказі Генерального прокурора України крім організаційний питань передбачити також загальні вимоги як до змісту обвинувальної промови, так і до самих державних обвинувачів у напрямках, окреслених нами в даній статті.

Вважаємо за доцільне встановити на законодавчому рівні в новому Законі України “Про прокуратуру” спеціальні вимоги до рівня професійної підготовки прокурорів – державних обвинувачів, спеціальну процедуру їх навчання, підвищення кваліфікації та атестації. Бажано приймати на прокурорські посади, пов'язані з підтриманням державного обвинувачення,

за конкурсом з наступним стажуванням у відповідному структурному відділі прокуратури обласного рівня на строк не менше півроку. Конкурсний екзамен проводити на знання державної мови, методики підтримання обвинувачення та судової риторички. Підтримання державного

обвинувачення у суді присяжних доручати прокурорам, які мають відповідний стаж не менше трьох років.

На наше глибоке переконання названі заходи будуть сприяти приведенню рівня та якості державного обвинувачення у відповідність з викликами часу.

Список використаних джерел:

1. Підтримання прокурором державного обвинувачення / Л.Р. Грицаєнко (кер. авт. кол.), Г. П. Середя, М. К. Якимчук (та інші) ; за заг. ред. Г. П. Середи. – К. : Юридична думка, 2010. – 656 с.
2. Дадерко Л. Культура і стиль обвинувальної промови прокурора / Л. Дадерко // Право України. – 2000. – № 11. – С. 46–50.
3. Дадерко Л. Зміст і структура обвинувальної промови прокурора / Л. Дадерко // Право України. – 2002. – № 12. – С. 45–49.
4. Сухонос В. В. Промови у кримінальному судочинстві, їх форма та зміст / В. В. Сухонос // Правовий вісник УАБС. – 2011. – № 2(5). – С. 115–119.
5. Кони А. Ф. На жизненном пути / А. Ф. Кони. – Т. 2. – М., 1912. – 800 с.
6. Сергеич П. (Пороховщиков П.С.). Искусство речи на суде / П. Сергеич. – М. : Юрид. лит–ра, 1960. – 384 с.
7. История советской прокуратуры в важнейших документах. – М.: Госюриздат, 1947. – С. 464–465.
8. Касянова О. М. Судебное красноречие: исторический аспект / О. М. Касянова. – Оренбург : Пресса, 2005. – 243 с.

Віктор СУХОНОС, Олександр ЗВІРКО

МИСТЕЦТВО ОБВИНУВАЛЬНОЇ ПРОМОВИ ПРОКУРОРА

Резюме

Статтю присвячено вивченню змісту обвинувальної промови прокурора та обґрунтуванню вимог до самої промови та порядку проголошення її державним обвинувачем. Автори пропонують внести відповідні доповнення до КПК України та до галузевого Наказу ГПУ.

Віктор СУХОНОС, Олександр ЗВІРКО

ИСКУССТВО ОБВИНТЕЛЬНОЙ РЕЧИ ПРОКУРОРА

Резюме

Статья посвящена изучению содержания обвинительной речи прокурора и обоснованию требований к самой речи, а также порядку ее произнесения государственным обвинителем. Авторы предлагают внести соответствующие дополнения в УПК Украины и отраслевой Приказ ГПУ.

Viktor SUKHONOS, Oleksandr ZVIRKO

THE ART OF PROSECUTOR'S ACCUSATION SPEECH IN COURT

Summary

The article deals with the analysis of prosecutor's accusation speech in court, general requirements to the speech and the way of its uttering by a prosecutor. The authors propose corresponding amendments to Criminal Procedure Code and GPU branch order.

Сухонос, В.В. Мистецтво обвинувальної промови прокурора [Текст] / В.В. Сухонос, О.Є. Звірко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 38–42.